

SAFEVÎ DEVLETİ'NİN GÜÇLÜ MELİKESİ HAYRÜNNİSA BEGÜM (985-987/1578-1579)

Gülay KARADAĞ ÇINAR*

Özet

III. Murad'ın emriyle 1578'de gerçekleştirilen İran seferinde ve Tatar şehzadesi Adil Giray'ın Safevîler tarafından katledilmesi meselesinde ismi öne çıkan şahsiyetlerden biri de Hayrünnisa Begüm'dür. Safevî tarihinin en güçlü ve en şöhretli kadınlarından biri olan Melike Begüm, eşi Muhammed Hüdabende'nin tahta geçişiyle birlikte kısa sürede yönetimde söz sahibi olmuş ve bu noktada kendisine "Yüce Taht"ın sahibi anlamında Mehd-i Ulyâ denilmeye başlanmıştır. Bir yılı aşkın bir süre devleti bilfiil yönetmiş, Azerbaycan seferine katılmak suretiyle savaş alanlarında dahi boy göstermiştir. Onun bu gözü karalığı, cesareti ve özgüveni bir süre sonra çevresindekileri de etkilemiş, Şah'ın ve devlet erkânının üzerinde nüfuz kurabilmesini sağlamıştır. Melike'nin iktidara düşkünlüğü, hırsı ve intikamcı kişiliği ise kısa süre zarfında kendisine muhâlif bir grubun teşekkülüne zemin hazırlamıştır. İktidarın ellerinden alınmasını hazmedemeyen bazı emirler şikâyetlerini önce Şah Hüdabende'ye iletmişlerdir. Tüm uyarılara rağmen Melike'nin hareme çekilmemesi üzerine bu defa isyan başlatmışlardır. Bu çalışmada Melike'nin kısa süren hâkimiyeti, devlet erkânı ile anlaşmazlıkları ve de katli hususunda bilgi verilecek, konu üzerinde tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hayrünnisa Begüm, Melike, Safevî Devleti, Şah, hükümet.

POWERFUL MALIKA OF SAFAVID STATE: KHAYRUNNISA BEGUM (985-987/1578-1579)

Abstract

Khayrannisa Begum was one of the prominent figures in Iranian campaign which occurred under the command of Sultan Murad III in 1578 and the assassination of Adil Giray, the prince of Tatars, by Safavids. Malika Begum who was one of the most powerful and famous women in the history of Safavid Persia. Her husband, Muhammed Khudabende came to throne and she became powerful in government of the state and after that she was called "Makhdi Ulya" the "Owner of High Throne". In fact, Malika managed the Safavid State one year and a half.

* Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, gkaradag80@gmail.com.

Besides she appeared in battle fields joining Azerbaijan campaign. Shah and high state officials are impressed by her courage, and self confidence and after a while she begun to control them. In short time an opposition group formed against her because of Melike's ambition, passion of the ruling and vindictive personality. Some of Amirs who didn't accept taken from their hands Safavid administration, reported firstly complains about Malika to Shah Khudabende. Despite all warning, Malika didn't retreat to harem and adversary Amirs began to rebellion. In this paper, information about Malika's short period sovereignty, conflicts between her and the officials of the state and her assassination will be given and discussion will be hold on the issue.

Key Words: Khayrunnisa Begum, Malika, Safavid State, Shah, administration.

Giriş

Azerbaycan, Doğu Anadolu ve İran bölgesinde hüküm süren Akkoyunlu Devleti 15. yüzyılın sonlarında Timur Devleti karşısında defalarca mağlup düşmüş, güç kaybıyla birlikte ülkede baş gösteren taht kavgaları bu devletin çöküşünü hızlandırmıştır. Bu durum Şeyh Safiyüddin'in soyundan gelen İsmail Mirza'ya bölgede hareket serbestliği kazandırmıştır. Nitekim 1501 yılında farklı Türkmen kabilelerinin katılımıyla başkenti Tebriz olan Safevî Devleti teşekkül etmiştir. Bu devlet, Şah İsmail'in idaresi altında kısa sürede Azerbaycan'ın büyük bir bölümü, İran, Irak ve Horasan coğrafyasını kapsayacak şekilde genişlemiştir.

Şah İsmail'in halefi Şah Tahmasb, saltanatının ilk yıllarında Türkmen beylerinin tesirinde kalıp iç çekişmelerle yıpransa da Osmanlı Devleti ile Buhara Özbek Hanlığı'nın art arda gerçekleştirdikleri saldırılar karşısında topraklarını büyük oranda koruyabilmiştir. Şah Tahmasb'ın 1576'da vefatıyla birlikte ülkede yeniden karışıklıklar yaşanmıştır. Şah Tahmasb'ın kızı Perihan Hanım önce kardeşi II. İsmail'i desteklemiş ve onun tahta çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. 1577'de Şah II. İsmail'in öldürülmesi üzerine diğer şehzade Muhammed Mirza'yı hiçe saymış ve Türkmen emirlerinden Şemhal Han'ı arkasına alarak başkentte hâkimiyetini ilan etmiştir. Ancak onun bu çıkışı Muhammed Mirza ve onu destekleyen emirlerin karşı hamlesi sonucunda uzun soluklu olmamıştır. Maiyetiyle birlikte Tebriz'e gelen şehzade Şemhal Han ve Perihan Hanım'ı öldürterek ihtilâfa son vermiş akabinde tahta oturmuştur.¹ Bu

¹ Safevî Devleti'nin kuruluşu ve yükselişi ile ilgili olarak daha ayrıntılı bilgi için bkz. H. R. Roemer, *The Cambridge History of Iran: The Timurid and Safavid Periods*, v. VI, Cambridge

çalışmanın konusunu teşkil eden Hayrunnisa Begüm de bu tarihten itibaren adından sıkça söz ettirecek, Şah'ın da desteğiyle üst düzey yöneticiler arasında yerini alacaktır.

1- Mâzenderân'dan Kazvin'e Hayrûnnisa Begüm

Safevî kroniklerinde Melike, Nevvâb-ı Begüm, Nevvâb-ı Belkıs ve Mehd-i Ulyâ olarak isimlendirilen Sultan'ın gerçek adı Hayrûnnisa Begüm'dür. Babası Mâzenderân'daki Dulkadirli Türkmenleri'nden Mîr Abdullah Han'dır. Ailesi uzun süre Mâzenderân Vilâyeti'nin yöneticiliğini üstlenmiş üst düzey bürokratlardan oluşmaktadır. İsfahanî, Melike Begüm'ün kısa sürede Safevî ayanları arasında nüfuz kazanmasını Seyyid olmasına dayandırmıştır.² Nitekim Melike Begüm'ün nesli, Mîr-i Bozorg (Büyük Mîr) olarak tanınan ve Sultan Timur'un çağdaşı olan Seyyid Kıvâmüddin'e, onun soyu da iddia edildiği üzere Dördüncü İmam Zeynelâbidîn'e kadar gitmektedir.³

Melike'yi yakından görme şansına erişen Don Juan, onu tanıtırken çok akıllı ve yaşına rağmen çok güzel bir kadın olduğunu söylemiştir.⁴ Nasrullah Felsefi, Şah Abbas'ın hayatını kaleme aldığı çalışmasında Melike için “*kıskanç, kudret talep eden, asabî, inatçı ve kindar bir kadın*”⁵ ifadesini tercih etmiştir. Onların, özellikle bu sıfatları tercih etmeleri yersiz değildir. Melike'nin kısa süren hâkimiyeti zarfında icraatları ve olaylar karşısında takındığı tavırları onun mizacını alenen ortaya koymaktadır. Onun yaşamı boyunca taşıdığı en büyük öfkesi ve kindarlığı Mâzenderân Valisi Mîr Murad Han ile oğlu Mirza Han'a

University Press, England 1986, pp. 189-262; Andrew J. Newman, *Rebirth of a Persian Empire: Safavid Iran*, I. B.Tauris & Co Ltd Press, New York 2006 pp. 41- 49.

² Muhammed Yusuf Vâle-i İsfahanî, *Holdeberrin (Iran der devre-yi Safeviyye)*, hzl. Mîr Haşim Muhaddis, İntişârât-ı Movkufat, Tahran, 1372, s. 404.

³ Seyyid Kıvâmüddin aynı zamanda Mar'aşîler (Mar'aşiyân) hanedan ailesinin kurucusudur. Mâzenderân yönetimi uzun yıllar bu ailenin tekelinde kalmıştır. 1501 yılında Safevî Devleti'nin kurulmasının ve Şah İsmail liderliğinde bütün İran'a hâkim olmasının ardından Mar'aşî ailesi Safevî Devleti'ne tâbi olmak şartıyla bölgedeki dinî ve siyasî hâkimiyetini Şah Abbâs dönemine kadar sürdürmüştür. İskender Bey Münşî, *Târih-i Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, C. I, hzl. M. İ. Rıdvanî, İntişârât-ı Dünyâ-yı Kitâb, Tahran, 1377, s. 208; J. Calmard, “Mar'aşhis”, *EI (Nem Edition)*, v. VI, E.J., Brill, Leiden 1991, s. 510, 515; Osman Gazi Özgüdenli, “Mar'aşîler”, C. XXVIII, *DİA*, İstanbul 2003, s. 37-38; Felsefi bir adım daha öteye gitmiş ve Mar'aşî ailesinin soyunun Hz. Ali'ye dayandığını söylemiştir. Nasrullah Felsefi, *Zendegân-ı Şah Abbâs-ı Evvel*, C. I-II, İntişârât-ı İlmî, Tahran 1358, s. 19-20; Seyyid Kıvâmüddin'in hayatı ve ilmî faaliyetleri hususunda bkz. Gıyaseddin b. Hamidüddinü'l-Hüseynî Handemir, *Târih-i Habîbü's-Siyer Fî Ahbârü Efrâd-ı Beşer*, C. IV, hzl. Celaleddin Hümaî, İntişârât-ı Hiyâm, Tahran, 1380, s. 608; Kadı Ahmed Gaffari Kazvinî, *Târih-i Cihân Ârâ*, İntişârât-ı Hafız, Tahran, s. 88-89.

⁴ Don Juan (Oruç Bey), *Don Juan of Persia A Shi'ah Catholic 1560-1604*, ed. D. Ross and E. Power George Routledge & Sons Press, London 1926, s. 150.

⁵ Felsefi, *Şah Abbâs*, C. I-II, s. 81.

karşı olmuştur. Bu öfkenin arka planında ise Mâzenderân yönetiminden uzaklaştırılan babası Mîr Abdullah'a haksızlık yapıldığı düşüncesi yatmaktadır.

Mar'aşî ailesinin bir ferdi olarak Mîr Abdullah, kendisine kalan miras üzerine 939/1532-1533 yılında Mâzenderân hükümetinin başına geçmiştir.⁶ Şah Tahmasb'ın saltanatının son yıllarında ise Mîr Abdullah ile amcasının oğlu Mîr Murad Han arasında Mâzenderân hâkimiyeti nedeniyle veraset tartışması başlamıştır. Tartışma zamanla rekabet ve çatışma şeklinde tezahür etmiştir. Mîr Abdullah, valiliği döneminde halkını memnun edemediği gibi Şah'ın da tepkisini çekmiştir. Her ne kadar Şah Tahmasb'a çok sayıda değerli hediyeler göndermek suretiyle itaatini arz etse de zaman zaman bağımsız hareket etmesi Şah'ın nezdinde olumsuz bir kanaat oluşturmuştur. Bu durumun sağladığı avantajla Murad Han kazanan taraf olmuş, Mîr Abdullah ise Mâzenderân yönetiminden uzaklaştırılmıştır.⁷ Ancak bir süre sonra Mîr Abdullah, pişmanlığını ve özrünü bildirmek üzere Şah'ın huzuruna çıkmıştır. Bunun üzerine Şah, ülkeyi Mîr Abdullah ile Murad Han arasında taksim etmiştir.⁸

Mîr Abdullah, 974/1566-1567 yılında vefât etmiştir. Şah da bu vilâyetin yarı hissesinde söz sahibi olmak üzere Mîr'in kızı Hayrûnnisa Begüm'ü büyük oğlu Muhammed Mirza ile evlendirmiştir.⁹ Bu şekilde aileyle akrabalık ilişkisi kurmuş, yasal yönden vilâyetin mirasçısı olmuştur. Bu gerekçeyle Hasan Mirza'yı¹⁰ Mîr Abdullah'ın hissesini devralmak üzere Mâzenderân'da

⁶ Melike'nin babası Mir Abdullah'ın şeceresi için bkz. Calmard, "Mar'aşhis", Tablo B; Münşi, *Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, C. I, s. 206.

⁷ İsfahanî, *Holdeberrîn*, s. 562-563; Kummî, *Hulâsatü't-Tevârih*, C. II, s. 690; Felsefi, *Şah Abbâs*, C. I-II, s. 20-21,

⁸ Felsefi, *Şah Abbâs*, C. I-II, s. 20-21; Hatta Şah Tahmasb tarafları uyarmış, her ikisinin de kardeşçe geçinmesini ve kendi bölgelerinden dışarı adım atmamalarını buyurmuştur. Ancak Mîr Abdullah padişahın fermanına muhâlif hareket etmiş ve amcazadesine tabi yerleri kendi tasarrufuna almaktan geri durmamıştır. Nitekim Mîr Murad Han gelişmeleri Şah'a bildirmiş ve defalarca ondan şikâyetçi olmuştur. Tahmasb bir kez daha onları uyarmış, birbirleriyle iyi anlaşmalarını öğütlemişse de Mîr Abdullah'ın itaatsiz halleri ve Mîr Murad Han'ın onunla ilgili Şah'a defalarca ilettiği şikâyetler nedeniyle bu Türkmen Emiri zamanla yalnızlığa ve perişanlığa itilmiştir. Bir süre sonra da ya Murad Han tarafından öldürülmüş ya da hastalık dolayısıyla vefât etmiştir. İsfahanî, *Holdeberrîn*, s. 562-563.

⁹ Bu şehzadenin ismi kaynaklarda "*Ebu'l-Gâlib Sultan Muhammed Mirza*" olarak geçmektedir. Münşi, *Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, C. I, s. 206. Kummî, Muhammed Mirza'nın Hayrûnnisa Begüm ile evliliği için 973/1565-1566 yılına işaret etmektedir. Kummî, *Hulâsatü't-Tevârih*, C. I, s. 454.

¹⁰ Felsefi, Hasan Mirza'yı Şah Tahmasb'ın oğlu olarak göstermekte, İsfahanî ise Tahmasb'ın kızından olma torunu olarak tanıtmaktadır. Felsefi, *Şah Abbâs*, C. I-II, s. 21; İsfahanî, *Holdeberrîn*, s. 564; Şah Tahmasb'ın on iki oğlu ve sekiz kızı olduğu bilinmektedir ve oğulları arasında "Hasan Mirza" adlı bir şehzadeye tesadüf edilmemiştir. Hasan Bey Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, C. III, hzl. Abdu'l-Hüseyin Nevaî, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran, 1384, s. 1532-1533. Gerçekte ise Hasan Mirza Şah Hüdabende'nin en büyük oğludur ve Şah'ın ilk eşinden yani

görevlendirmiştir. Hayrūnisa Begüm'ü de Mâzenderân'dan tamamen uzaklaştırarak Muhammed Mirza'yla birlikte Herat'a göndermiştir.¹¹ Nitekim Şehzade Muhammed Mirza bir süre bu vilâyetin valiliğini yapacak, Şah II. İsmail döneminde ise Şiraz'a yerleşecektir.

Mîr Murad Han'ın vefâtından sonra oğlu Mirza Han Mâzenderân yönetimini devr almıştır. Mirza Han, babasının Şah'a verdiği sözü zaman zaman çiğnemiş ve Hasan Mirza'nın idaresine tâbi yerlerde işgalci konumuna düşmüştür. 984/1576 yılında Şah Tahmasb'in vefâtı ve II. İsmail'in cülûsu sonrasında merkezi otoritenin zayıf düşmesi ve Şah İsmail'in emriyle şehzadelerin öldürülmesi¹² gibi hadiselerden istifade eden Mirza Han tüm Mâzenderân'ı zapt etmiştir. Vilâyet divânında görevli Şemseddin Div'in de çabaları neticesinde Mirza Han, kendisini Mâzenderân hükümetinin vârisi ilan etmiştir.¹³

II. İsmail'in bir yılı aşkın saltanatında ağabeyi Muhammed Hüdabende, eşi ve çocuklarıyla birlikte Şirvan'da hayatını sürdürmüştür. Şah'ın muhâlifler karşısında takındığı sert tutumu nedeniyle de yönetimden olabildiğince uzak durmuştur. Hayrūnisa Begüm ise memleketindeki gelişmelere içerlese de Şah II. İsmail'den çekindiği için olaylara müdahil olmamıştır.

Mâzenderân'daki bu son durum Şah II. İsmail'in vefâtı¹⁴ ve Muhammed Hüdabende'nin tahta çıkışıyla¹⁵ birlikte değişiklik arz etmiştir. Çünkü Hayrūnisa Begüm, artık Safevî sarayının Melikesi'dir. Üstelik diğer

Gilan'ın itibar sahibi emirlerinden Mir Abdulazim Seyfi Hüseyin'in kızından dünyaya gelmiştir. Hüdabende'nin tahta cülûsu sırasında on sekiz yaşındadır. Bu bilgiden hareketle Münşi, şehzadenin 966/1558-1559 yılında doğduğuna dair tahmin yürütmektedir. Münşi, *Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, C. I, s. 206.

¹¹ Muhammed Mirza'nın Herat'a gidiş tarihi Kummî tarafından 10 Şaban 973/2 Mart 1566 olarak gösterilir. Kummî, *Hulâsatü't-Tevârih*, C. I, s. 454; Şirazî tam bir tarih veremese de yılı 973 olarak açıklamaktadır. Abdi Bey Şirazî, *Tekmiletü'l-Ahbâr (Târih-i Süfîye ez Âğâz tâ 978 Hicrî/Kamerî)*, hzl. Abdu'l-Hüseyin Nevaî, Neşr-i Ney, Tahran, 1369 s. 128; Rumlu ve Münşi ise 974/1566-1567 yılına işaret etmektedirler. Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, C. III, s. 1445-1446; Münşi, *Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, C. I, s. 206.

¹² Şah II. İsmail'in kardeşlerini ve kardeş çocuklarını katlettirdiğine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Walther Hinz, *Şah İsmail-i Devvom-i Safevî (Schah Esmail II)*, Farsçaya çev. K. Cihandarî, İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, Tahran, 1381, s. 101-104, 106-110.

¹³ İsfahanî, *Holdeberrîn*, s.564;

¹⁴ Şah II. İsmail 13 Ramazan 985/24 Kasım 1577 tarihinde yakın emirlerinden Hasan Bey Helvacıoğlu tarafından öldürülmüştür. Münşi, *Âlem Ârâ-yı Abbâsî* C. I, s. 336.

¹⁵ Muhammed Hüdabende'nin tahta cülûsu, kız kardeşi Perihan Hanım'ın muhalefeti nedeniyle ancak 3 Zilhicce 985/11 Şubat 1578 tarihinde gerçekleşebilmiştir. Münşi, *Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, C. I, s. 347; Anonim, *Târih-i Safeviyan Hulâsatu't-Tevârih-Târih-i Mollâ Kemal*, hzl. İbrahim Dehkan, Tahran 1334, s. 46.

Melikelerden farklı olarak ülke yönetiminde Şah'dan daha fazla söz sahibidir. Muhammed Hüdabende'nin sakin ve ağırbaşlı mizacı¹⁶ ise Melike'nin yönetimde daha fazla ön plan çıkmasına zemin hazırlamıştır. Hayrünnisa Begüm'ün en büyük destekçisi de oğlu Hamza Mirza olmuştur.

2- Muhâlif Türkmen Emirlerinin Kışkırcısında Melike'nin Faaliyetleri

Şah Hüdabende 985/1577 yılında tahta oturduğunda aslında iç isyanlarla çalkalanan ve komşusu olan iki büyük devletin Özbek Hanlığı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun tehdidi altında zor günler geçiren bir yönetim devralmıştır. II. Abdullah Han idaresindeki Özbekler, Horasan'da büyük kazançlar sağlayan seferlerle yeniden varlık göstermişlerdir. Bunun yanı sıra Şah II. İsmail'in Amasya Antlaşması'na aykırı hareketleri nedeniyle Osmanlı sarayında yeniden şark seferleri gündeme gelmiştir. Horasan bölgesi, isyancı emirler ve Özbek saldırıları yüzünden içinden çıkılmaz bir hal alınca bir süreliğine küçük yaştaki Abbas Mirza idaresinde kendi kaderine terk edilmiştir. Yeni yönetim ilk iş olarak Osmanlı kuvvetlerini Azerbaycan'dan çıkarma görevini üstlenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan ve Gürcistan'daki fetihleri karşısında eski Şemahi Valisi Aras Han, Karabağ'a sığınmış ve merkezden destek istemiştir. Bunun üzerine bölgeye merkezden birlikler sevk edilmiştir. Bu birliklerin başında Melike Begüm ile oğlu Hamza Mirza vardı. 25 Recep 986/27 Eylül 1578'de Kazvin'den harekete geçen askeri birlikler bir ay sonra Melike'nin emriyle Karabağ'da ordugâh kurmuşlardır. Sefere katılan emirler önce Şemahi'yi kuşatıp Özdemiroğlu Osman Paşa ile burada bulunan Osmanlı birliklerini etkisiz kılmışlar, ardından Molla Hasan Irmağı yakınlarında Tatarları mağlup ederek bölgeye yeniden hâkim olmuşlardır.¹⁷

Melike Begüm, Azerbaycan seferini burada sonlandırmak niyetinde değildi. Osmanlı kuvvetlerinin mağlubiyet sonrası Derbend'e (Demirkapı) çekilmesi onu daha da hırslandırmıştı. Amacı Osman Paşa'nın elinden Derbend'i almak ve Azerbaycan'a yönelik Osmanlı saldırılarına karşı bir set oluşturmaktı. Bunun için Mirza Selman başta olmak üzere sefere katılan

¹⁶ İtalyan seyyah Vincenzo D' Alessandri, 1560'lı yıllarda gerçekleştirdiği İran gezisi sırasında edindiği bilgiler ve gözlemleri neticesinde Muhammed Hüdabende'nin sakin bir yapıda olduğunu ve dünya işleriyle fazla ilgilenmediğini ifade etmiştir. *A Narrative of Italian Travels in Persia in the Fifteen and Sixteen Centuries*, Translated and Edited: Charles Grey, Hakluyt Society press, London (Tarihsiz), s. 213- 214; *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar Giovanni Maria Angiolello-Venedikli Bir Tüccar ve Vincenzo D'Alessandri'nin Seyahatnâmeleri*, Çeviri ve Notlar: Tufan Gündüz, Yeditepe yay., Ankara 2007, s. 221.

¹⁷ Münşi, *Âlem Ârâ-yı Abbâsi*, C. I, s. 363-366; Kummî, *Hulâsatü't-Tevârih*, C. II, s. 679-684.

emirlerden Osmanlı birliklerini takip etmelerini ve Derbend'i ele geçirmelerini istemiştir.¹⁸

Ancak Mirza Selman ve beraberindeki emirler Şirvan'da muhafız birlik bırakıp Derbend yerine Karabağ'a şehzade ile Melike'nin yanına gitmişlerdir. Melike'nin buyruğunu yerine getirememelerine gerekçe olarak da kışın şiddetine ve şartların zorluğuna işaret etmişlerdir.¹⁹ Nitekim bu olay Melike ile devlet erkânı arasındaki anlaşmazlığın ilk tezahürü olmuştur.

Şirvan Seferi'yle taraflar arasında başlayan anlaşmazlık ve gerginlik gün geçtikçe kendisini daha fazla hissettirmiştir. Gerginliğe sebep olan uygulamaların başında Melike'nin, yönetimde kaldığı süre zarfında devlet erkânının görüşlerini dikkate almadan önemli kararlara imza atması, keyfi tayin ve aziller yapmasıdır. Üst makamlara Mâzenderânlı Türkmen Beyleri'ni getirmesi de şikâyet konusu olmuştur²⁰. Melike'nin bu tutumu devlet erkânının alışık olmadığı bir davranıştı. Zira Şah I. İsmail'in vefâtından sonra Türkmen beyleri yönetimde önemli roller üstlenmişlerdi. Şah ile birlikte iktidar, Türkmen kabileleri arasında el değiştirirse de netice itibariyle onlardan biri muhakkak Safevî yönetiminde söz sahibi olmuştu. Yeni durumda ise devlet idaresinden soyutlanmışlardır.²¹ Şimdiye kadar devlet yönetiminde etkin olan muhâlif Türkmen Beyleri sahip oldukları gücü yitirmeyi hazmedememişlerdir. Melike'nin otoriter yönetimini kabullenmeğe mecbur bırakılmışlardır.

Devlet erkânı ile Melike arasında yaşanan ikinci anlaşmazlık Azerbaycan seferinde esir edilen Kırım şehzadesi Adil Giray'a sarayda gösterilen aşırı ilgi ve itibardan kaynaklanmıştır. Melike Begüm elindeki bu kozu Osmanlı-Kırım ittifakını bozmak ve Tatar askerlerinin Gürcistan ve Azerbaycan'a yönelik saldırılarını sonlandırmak için kullanmak istemiştir. Ancak onun bu politikası muhâlif Türkmen emirleri tarafından tam olarak idrak edilmemiş olmalıdır ki Emirler, Adil Giray'a gösterilen alakadan duydukları rahatsızlığı her fırsatta dile getirmişlerdir. Şah Hüdabende, Melike'ye destek olmak ve emirlerini muhâlif duruşlarından vazgeçirmek düşüncesiyle babası Şah Tahmasb'ın esir

¹⁸ Münşî, *Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, C. I, s. 367; Kummî olayı biraz farklı anlatmaktadır. Buna göre kaçmakta olan Osmanlı kuvvetlerinin takip edilmesini ve Derbend'in ele geçirilmesini isteyen Melike Begüm değil Mirza Selman'dır. Bu emir Şemahi'yi ele geçirdiğini, Osmanlıların Derbend'e geri püskürtüldüğünü ve Tatarları yenilgiye uğratarak Adil Giray'ı esir aldığını Melike'ye ve şehzadeye bildirmek üzere Karabağ'a birini göndermiştir. Bu vesileyle batıya doğru yürüyüşe devam etmek istediğini de iletmiştir. Ancak bu isteği bizzat Melike tarafından reddedilmiştir. Kummî, *Hulâsatü't-Tevârih*, C. II, s. 685-686.

¹⁹ Münşî, *Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, C. I, s. 367.

²⁰ Kummî, *Hulâsatü't-Tevârih*, C. II, s. 695; Felsefî, *Şah Abbâs*, C. I-II, s. 83

²¹ Felsefî, *Şah Abbâs*, C. I-II, s. 81.

Gürcü şehzadesi Simon'a gösterdiği iyi muameleyi hatırlatmıştır. Ancak bu konuşma dahi onları ikna etmeye yetmemiştir. Melike ise tüm itirazlara rağmen bu politikasından geri adım atmamıştır.²²

Melike'nin müdahil olduğu bir diğer mesele, Horasan'daki emirlerin isyan girişimidir. Şah II. İsmail'in en yakın adamlarından Ali Kulu Han-ı Şamlu, I. Abbas Mirza'nın lalası olarak Herat'ta ikamet etmiş ve şehzadeyle birlikte tüm Horasan'ı yönetmiştir. Ancak taht değişikliği sonrasında Şah Hüdabende ve eşi Melike'nin Ali Kulu Han'a karşı olumsuz tutumları²³ ya da bu emirin, Melike'nin iktidarından duyduğu rahatsızlık²⁴ onu isyana sürüklemiştir. Oğlu Abbas Mirza'nın tahta çıkarılma girişimleri karşısında Melike, kendisine sadık emirlerden Nazar Ağa ve İbrahim Bey'i, şehzadeyi merkeze getirmekle görevlendirmiş ve art arda bölgeye sevk etmiştir. Fakat Horasan'daki güçlü muhalefet nedeniyle tüm çabalar sonuçsuz kalmıştır. Muhâlif emirler Özbek saldırılarını ve bölgede yaşanan asayişsizliği bahane göstererek şehzadeyi göndermekten kaçınmışlardır. Emrine itaat edilmemesi üzerine Melike çok sinirlenmiştir. İsfehanî onun bu halini "*taşan deniz ve gök gürültüsü*"ne benzetmiştir. Son olarak Ali Kulu Han'ın babası aynı zamanda Kazvin'deki üst düzey bürokratlardan Hüseyin Han-ı Şamlu'yu üç ay mühletle ve çok sayıda askerle Herat'a göndermiştir. Fakat bu hamlesi de neticeyi değiştirmemiştir.²⁵

Sonuç itibariyle Melike'nin tüm gayretine ve kararlılığına rağmen ömrü bu sorunu çözmeye vefâ etmemiş, isyanı sonlandırmak sonraki süreçte Muhammed Hüdabende'nin müdahalesiyle mümkün olmuştur Ancak onun bu girişimleri Horasan emirleri arasındaki ittifakı sarsmış, bölgede merkezi hükümet lehine ikilik yaratmıştır.²⁶

Melike'nin bu faaliyetlerinden ve olaylar karşısındaki sert tutumundan anlaşılacağı üzere onun çok akıllı ve mücadeleci bir kadın olması, başına buyruk hareketleri, Türkmen emirlerine alışık oldukları itibarı göstermemesi ve de dizginlenemeyen hırsı, makam ve mevkilerinden men edilmiş beylerin ona duydukları öfkeyi her geçen gün artırmıştır. Bundan sonra yaşananlar ise bu nefret ve öfkenin bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır.

²² İsfehanî, *Holdeberrîn*, s. 570-571; Münşî, *Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, C. I, s. 368-369.

²³ Münşî, *Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, C. I, s. 397-399.

²⁴ İsfehanî, *Holdeberrîn*, s. 582.

²⁵ İsfehanî, *Holdeberrîn*, s. 577-583.

²⁶ Horasan'daki Safevî emirlerinin isyanı hakkında daha fazla bilgi için bk. Gülay Karadağ Çınar, *Safevî-Özbek Siyasî İlişkileri ve Osmanlı'nın Tesiri (1524-1630)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE, Afyonkarahisar 2011, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 150-155.

3- Muhâlifler Karşısında Melike'nin Direnişi

Melike'yi yönetimden uzaklaştırmak isteyen Türkmen Emirleri aslında ilk tepkilerini Azerbaycan seferinde ortaya koymuşlar ve Melike'nin verdiği emirleri yerine getirmeyerek onu uyarmak istemişlerdir. Ancak Melike bu uyarıyı dikkate almamıştır. Bu nedenle muhâliflerin Melike'yi itibarsızlaştırmaları için daha ciddi tedbirlere ihtiyaçları vardı. Bu noktada Melike'nin 987/1579-1580 yılında hayata geçirdiği Mâzenderân seferi onlara bu ikinci şansı vermiştir.

Melike, Şemahi ve Şirvan'ın ele geçirilmesinin ardından payitahta döndüğünde ilk olarak Mâzenderân meselesini ele almıştır. Vilâyetin hâkimi daha önce de ifade edildiği üzere Melike'nin kan davası güttüğü Mirza Han'dır. Bu kişi Melike'den çekindiği için Şah'ın cülûsundan çok sonra Kazvin'e gelmiş ve her ikisini de tebrik etmiştir. Ayrıca Melike'ye, babası Mîr Murad Han'ın geçmişte yaptığı işlerden duyduğu üzüntüyü ve utancını bildirmiş ve görevine devam etmek hususundaki arzusunu dile getirmiştir.²⁷

Mirza Han, kendisine duyulan öfkenin farkında olduğundan Melike'nin eline koz vermemeye çalışmıştır. Ancak babasının intikamını almakta kararlı olan Melike Begüm, onun cülûsu tebrik için geç kaldığını ileri sürmüş ve Mâzenderân yönetiminde taht değişikliğine gitmiştir. Kendi akrabalarından Mîr Alişân'ı bu vilâyete göndermek suretiyle Mirza Han'ın görevine son vermiştir.²⁸

Mirza Han, Melike'nin bu tavrı üzerine Mâzenderân'a geri dönmüş ve vilâyet yönetiminden el çekerek Firuzcah kalesine sığınmıştır. Mîr Alişân ise Melike'nin beklentisinin tam tersine Mâzenderân halkının karşı çıkması nedeniyle bölgede hâkimiyetini tesis edememiştir. Vilâyetteki isyan üzerine merkezden, önce Pire Muhammed Han-ı Ustaclu ve Kurhams Han-ı Şamlu idaresindeki birlikler bölgeye sevk edilmiştir. Onların başarısızlığı üzerine mühürdar Şahrüh Han-ı Dulkadir isyanı bastırmakla görevlendirilmiştir. Şahrüh Han, bahaneler öne sürerek gerçekte ise Melike'ye muhâlifliği nedeniyle kendisine verilen görevi kabul etmek istememiştir. Fakat Şah'ın devreye girmesiyle emri uygulamak mecburiyetinde kalmıştır.²⁹

Nitekim Firuzcah kalesinin dayanıklılığı ve Mâzenderân halkının Mirza Han'ı destekliyor olması kuşatmayı başarısız kılmıştır. Bu şekilde bir sonuç

²⁷ İsfehânî, *Holdeberrîn*, s. 564; Münşî, *Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, C. I, s. 370.

²⁸ İsfehânî, *Holdeberrîn*, s. 565; Münşî, *Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, C. I, s. 371; Kummî, *Hulâsatü't-Tevârih*, C. II, s. 690.

²⁹ Münşî, *Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, C. I, s. 371; Kummî, *Hulâsatü't-Tevârih*, C. II, s. 690-691; İsfehânî, *Holdeberrîn*, s. 565-566; Felsefi, *Şah Abbâs*, C. I-II, s. 82.

elde edemeyeceğini anlayan Şahruh Han ve beraberindeki emirler, Mirza Han ile uzlaşma yolu aramışlardır. Bu uğurda onu, teslim olmaya ve Şah'ın huzuruna çıkıp af dilemeye ikna etmeye çalışmışlardır. Karşılığında ise can güvenliğini koruyacaklarına dair söz vermişlerdir.³⁰

Netice itibariyle Firuzcah kalesi de dâhil olmak üzere tüm Mâzenderân yeniden Mîr Abdullah ailesinin eline geçmiştir. Merkezden giden Emirlerle anlaşma yapan Mirza Han ise tutuklanarak Kazvin'e doğru yola çıkarılmıştır.³¹ Bu durum Melike'nin istediği bir sonuç değildi. Çünkü onun asıl düşüncesi bu Emir'i öldürtmektir. Mirza Han'ın merkezi otoriteye karşı gelerek Firuzcah'da isyan bayrağını kaldırması da ona bu fırsatı sunuyordu.

Emirler Melike'nin hükmünü kasıtlı olarak yerine getirmemişlerdir. Melike karşısında biçare kalan Mirza Han'ı korumak ve kollamak ve Şah'ın affına mazhar kılmak için ellerinden geleni yapmaya kararlıdır. Bu şekilde hem kendi kararlarının, Şah'ın nezdinde değerini anlayacaklar hem de Melike'yi alt etmiş olacaklardır.³²

Melike, Şahruh Han ve diğer emirlerin Mirza Han ile birlikte Kazvin'e dönmekte olduğunu öğrendiğinde bu duruma müdahale etmek istemiştir. Çünkü sefer heyeti saraya ulaştığında emirlerin baskısı sonucu Şah, Mirza Han'ın katline izin vermeyebilirdi. Bu nedenle saraydan Muhlis Bey ile birlikte otuz kişilik bir muhafız birliğini Mirza Han'ı ele geçirmeleri ve öldürmeleri için gizlice seferden dönen ordunun yanına göndermiştir. Şahruh Han ve yanındakiler başlangıçta Mirza Han'ı teslim etmek istememişlerdir. Ancak bunun bizzat Şah'ın emri olduğunu duyunca buyruğu çiğnememek adına ısrarcı davranmamışlardır. Nitekim muhafızlar söz verdikleri gibi Mirza Han'ı

³⁰ Münşî, *Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, C. I, s. 371-372; Kummî, *Hulâsatü't-Tevârih*, C. II, s. 693; İsfahanî, *Holdeberrîn*, s. 566-567; Felsefî, *Şah Abbâs*, C. I-II, s. 82-83; Mirza Han'ın sadık emirlerinden Şemseddin Div ise çoktan ele geçirilmiş ve payitahta gönderilmiştir. Kazvin'e vardıklarında Melike Begüm'ün isteği üzerine isyancı emirin sakalı kesilmiş ve kadın elbisesi giydirilmiş bir vaziyette 29 Rebiülevvel 987/26 Mayıs 1579'da Şah'ın huzuruna çıkarılmıştır. Kummî, *Hulâsatü't-Tevârih*, C. II, s. 692.

³¹ Kummî, *Hulâsatü't-Tevârih*, C. II, s. 694; İsfahanî, *Holdeberrîn*, s. 568.

³² İsfahanî, *Holdeberrîn*, s. 585; Kummî'nin ifade ettiği üzere Şahruh Han ve Pire Muhammed Han'ın, Mirza Han'ın katlini istememelerindeki asıl sebep bu zatın seyyid soyundan geliyor olmasıdır. Bu nedenle Melike'den Mirza Han'ın affedilmesini ve memleketin herhangi bir yerinde kaleye hapsedilerek etkisiz hale getirilmesini istemişlerdir. Kummî, *Hulâsatü't-Tevârih*, C. II, s. 694.

Kazvin'e ulaştırmak yerine Melike'nin kararı üzerine teslim aldıkları gece yani 13 Cemaziyevvel 987/8 Temmuz 1579'da boğarak öldürmüşlerdir.³³

Bu hadise, Şahruh Han, Pire Muhammed Han ve Kurhams Han başta olmak üzere Melike'nin karşısında yer alan tüm emirlerin sessizliğini bozmuştur. Emirler, Mirza Han'a verdikleri sözü tutamadıkları ve tüm çabalarına rağmen katline mani olamadıkları için çok üzölmüşlerdir. Melike'nin kararlarının sorgulanması ve yaptıklarından dolayı cezalandırılmasını istemekteydiler. Bunun için önce kendi aralarında bir toplantı düzenlemişlerdir. Bu toplantıda Mirza Selman, Halil Han-ı Afşar, Kurçibaşı Kulu Sultan-ı Afşar, Mühürdar Şahruh Han-ı Dulkadir, Hüseyin Han-ı Şamlu, Emir Hamza Han-ı Ustaclu, yine Şamlu kabilesinden Eşikağasıbaşı Hüseyin Kulu Sultan, Muhammed Han-ı Türkmen hazır bulunmuşlar ve Melike ile ilgili şikâyetlerini özellikle devlet yönetimindeki değişikliklerden duydukları rahatsızlıkları dile getirip çözüm yolu bulmaya çalışmışlardır.

Hepsi Melike'nin görevden azledilmesi hususunda hemfikir olmuş ve “eğer bu muamele karşısında tedbir almazsak Nevvâb-ı Begüm bizleri ve ailelerimizi ortadan kaldıracaktır” diyerek birbirlerini cesaretlendirmişlerdir. Sonra “tahtın, tacın ve mührün sahibi Şâh niçin bu olaya dâhil olmuyor, Memâlik-i Mahrûsa'nın mühim işlerini karısına bırakıyor” diyerek Şah'ın tutumunu sorgulamışlar ve bizzat onunla görüşerek bu sıkıntılarını bir kez de onun huzurunda dile getirmeyi kararlaştırmışlardır.³⁴

Bu sırada hem Kaşan halkın hem de Şirvan tahsildarları yönetim ile ilgili şikâyetlerini arz etmek üzere saraya gelmişlerdi. Bunu fırsat bilen muhâlif emirler Mevlana Efzâl Münecim Kazvinî vasıtasıyla Melike'den kaynaklanan sorunlarını Şah'a bildirmişlerdir. Buna göre Melike harem hazinesini Mâzenderân'a aktarmakta, devlet erkânını görevden azlederek yerlerine Mâzenderân büyüklerini getirmekte ve dolayısıyla devleti zafiyete sürüklemekteydi. Muhâlif Emirler şikâyetlerini bildirmekle kalmamış, Melike'nin tüm yetkilerinin elinden alınması hususunda ısrarcı davranmışlardır.

³³ Münşî, *Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, C. I, s. 373; İsfahanî, *Holdeberrîn*, s. 568-569; Mirza Han'ın cenazesi Kuhistan'da defnedilmiştir. Kummî, *Hulâsatü't-Tevârih*, C. II, s. 694; Estarabadî, Mirza Han'ın Kazvin'e ulaştığını hatta Şah'ın huzuruna çıkıp özrünü bildirdiğini söylemektedir. Hatta Şah'ın Mirza Han'ı affetmesine rağmen Melike'nin onu öldürttüğünü ifade etmektedir. Seyyid Hasan b. Murtaza Hüseyini Esterabadî. *Ez Şeyh Safî tâ Şah Safî (Ez Târih-i Sultani)*, hzl. İhsan İşrakî, İntişarat-ı İlmî, Tahran, 1366, s. 109.

³⁴ Kummî, *Hulâsatü't-Tevârih*, C. II, s. 695.

Ancak olaya yine Melike Begüm müdahale etmiş ve çok sert bir şekilde muhâlifleri susturmuştur.³⁵

Muhâlif emirler ikinci buluşmalarını Bağ-ı Sadâbâd'da gerçekleştirmişlerdir. Hepsi, Melike'nin katli hususunda son derece kararlı ve bunu Şah'dan isteyecek kadar da pervasızdılar. İzinsizce sarayın verandasına gelmişler ve bir haberci vasıtasıyla kararlarını Şah'a şu şekilde arz etmişlerdir.

“Kadınlar akıl ve düşünmek hususunda ve de adalette zayıftırlar. Bu noktada Mehd-i Ulyâ da inatçı, siyaset ve akıldan noksandır. Ülkenin önemli işlerini idare ederken iyi düşünceleri ve devlet erkânının nasihâtlerini dikkate almamaktadır. Düşmanlığını ve küçümseyişini ortaya koymanın dışında, bu devletin hizmetkârı olan bizlere karşı hiçbir iyi niyetini görmedik. Şu ana kadar ki biz ona karşı bir günâh ya da kötü davranışı layık görmedik, onun kaba davranışlarından dolayı canımızdan endişe ediyoruz. Şöyle ki biz her iki taraftan muhâliflikleri ve memnuniyetsizlikleri işâ edip hakikatleri ortaya koyduk. O ise bizi bu devletin hasmı ve nifâk çıkararı kabul etti. Bu utanca nasıl tahammül edilir ki düşmanlar ve komşular İran'ın bu kötü durumundan konuşsunlar, Safevi saltanatında bir erkek dâhi kalmadı, iş öyle bir yere vardı ki akıldan noksan kadınlar devletin işlerini yerine getirmekle mükellef oldular desinler. Kısaca sözüümüz budur ki iş işten geçti, Kızılbaş tâifelerinin tamamı onun kanına susamışlardır. Eğer şu anda velini 'met (Şah Muhammed Hüdabende), devletin idarî ve malî işlerini onun elinden alırsa Kızılbaş tâifelerinin tamamını devlet bünyesinden mahrum bilsin.”³⁶

Gelinen bu noktada Şah Hüdabende ne yapacağını şaşırmıştır. Çünkü şikayetler ve emirlerin sert tutumları göz ardı edilemeyecek kadar tehlikeli bir boyut kazanmıştır. Hem eşinin canını kurtarmak hem de Emirleri teskîn etmek için bulduğu tek çözüm yolu Melike'yi payitahttan uzaklaştırmaktır. Şah, bu düşüncesini emirlere şu şekilde iletmiştir: *“Kararlaştırdım ki bundan sonra Mehd-i Ulyâ devlet işlerine hiçbir surette müdâhil olmasın, inzivâya çekilip itâ'at ve ibâdetle meşgul olsun. Seyyide'nin öldürülmesine rızâ vermiyorum”* Şah Hüdabende, Melike'nin şayet haremde bulunmasına dair itirazlar varsa buna da bir çözüm getirmiş, onu Kum'a, Mâzenderân'a ya da oğlu Abbas Mirza'nın bulunduğu Herat'a göndermeyi teklif etmiştir. Bu önerisi kabul

³⁵ Kummî, *Hulâsatü't-Tevârih*, C. II, s. 696; Münşî, *Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, C. I, s. 383; İsfehânî, *Holdeberrîn*, s. 585-587; Esterabadî, *Ez Şeyh Safî tâ Şah Safî*, s. 109.

³⁶ Münşî, *Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, C. I, s. 384-385; İsfehânî, *Holdeberrîn*, s. 588-589.

görmezse kendisinin de tüm yetkilerini bırakacağını, eşi ve çocuklarıyla birlikte Şiraz'a çekileceğini söylemiştir.³⁷

Şah Hüdabende'nin bu kararına rağmen Melike, kocasının sözünü çiğnemiş ve iktidarı bir an dahi bırakmayacağını şu sözleriyle bildirmiştir: *"Hayatta olduğum müddetçe davranışlarımdan hiçbir zaman vazgeçmeyeceğim. Eğer Kızılbaş ki Padişâh'a karşı edepsizlik düşünüp, Padişâh'ın haremine bu zulmü revâ görürler ve beni katletmeye cesaret gösterirlerse bilsinler ki ben dört şehzâdenin annesiyim. Bu işten geri dönsünler, ya da kanımı alma görevi çocuklarımdır."*³⁸

Bu zor durum karşısında Melike'nin yanında yer alan emirlerden Vezir Mîr Kıvâmüddin Hüseyin Şirazi bir hileyle isyancıları dağıtmayı teklif etmiştir. Buna göre saray muhafızları için hazineden altın dağıtılacak ve bu kargaşa ortamında isyancı emirler amaçlarına ulaşmadan geri çekileceklerdir. Ancak Melike, Padişahlık gücünü altınla satın almanın Şah'ın saygınlığını alacağı edeceğini söyleyerek bu hileye sıcak bakmadığını bildirmiştir.³⁹

Şah ve Melike'nin geri adım atmamaları muhâlifleri yeni tedbirler almaya sevk etmiştir. Şu durumda onlar için tek çıkış yolu Şah'ı yok sayarak kendi kararlarını eyleme geçirmektir. Son bir toplantı yaparak aralarından Melike'yi öldürecek kişileri seçmişlerdir. Seçilen kişiler bütün muhâlif gruplardan oluşturulmuştur. Bu yolu izlemelerinin sebeplerinin başında, isyanın başarısız olması durumunda verilecek cezanın hafifleyeceği inancı gelmiştir. Hanedandan birinin kanının dökülmesi günahını paylaşma düşüncesi de etkili olmuştur. İsyanın başarıyla sonuçlanması halinde yeni süreçte, muhâlif grupların tamamının yönetimde söz hakkı elde etme istekleri de önemli bir etkidir.

Bu cümleden hareketle Şamlu, Ustaclu, Afşarlı, Musullu ve Dulkadirli Türkmen kabilelerinden temsilen birer kişi seçilmiştir. Bunlar arasında ismi ön

³⁷ Münşî, *Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, C. I, s. 385; İsfahanî, *Holdeberrîn*, s. 589-590; Esterabadî, *Ez Şeyh Safî tâ Şah Safî* s. 110.

³⁸ Münşî, *Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, C. I, s. 385; Esterabadî, *Ez Şeyh Safî tâ Şah Safî*, s. 110; İsfahanî, Mehd-i Ulyâ'nın sözlerini daha tafsilatlı vermektedir. Şöyle ki Mehd-i Ulyâ emirlerin pervasızlığından haberdar olunca çok sinirlenmiş ve şunları söylemiştir. *"Bu sözleri söylemek kimin haddindedir ki beni kendi davranışlarımdan men ediyorlar? İsyankâr emirlere söyleyin ki ben hayatta oldukça bu aştır bu da kâse! Kimseden korkmuyorum ve sizleri hiçbir şekilde dikkate almıyorum ve bu davranışlarımdan vazgeçmiyorum. Eğer Kızılbaş Padişâhın namus ve ırzına saygısızlık ve edepsizlik yapmaktan korkmazlar ve kendi Padişâh ve Velini'metlerinin haremine hürmetsizliği revâ görüp beni katlederler beni nasıl ziyân ederlerse Mısra: Allah ne isterse o olur. Ama bilmiyorlar ki ben dört Padişâhzâde'nin annesiyim. Benim kanımı alacak olan Allah'ın himâyesinden sonra öcümü almayı çocuklarıma bırakıyorum."* İsfahanî, *Holdeberrîn*, s. 590-591.

³⁹ Münşî, *Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, C. I, s. 385-386.

plana çıkanlar Sadreddin Han-ı Safevî, Hasan Ali Bey-i Dulkadir ve İmam Kulu Mirza-yı Musullu'dur. Plan gereği tüm muhâlifler isyanı başlatıp sarayı kuşattıklarında bu kişiler doğrudan harem dairesine yönelecekler ve Melike'yi öldüreceklerdi.⁴⁰ Nitekim olaylar tam da bu şekilde gerçekleşmiştir. Önce sarayda bir kaos ortamı oluşturulmuş, sonra da Melike öldürülmüştür.

Kaynaklarda isyanın nasıl başladığı hususunda farklı bilgiler aktarılmaktadır. Münşî ve Kummî isyancıların önce sarayı bastıklarını ve korucuları etkisiz hale getirerek hareme yöneldiklerini ve Melike'yi boğarak öldürdüklerini söylemişlerdir.⁴¹ İsfahanî, sarayda esir tutulan Tatar askerlerinin Adil Giray'ın emriyle isyan çıkardığını ve emirlerin bu kargaşadan yararlanarak hem Adil Giray'ı hem de Melike'yi öldürdüklerini belirtmiştir.⁴² Netice itibarıyla Melike, 1 Cemaziyelahir 987/26 Temmuz 1579'da boğularak öldürülmüş ve muhâlif beyler merhumenin oğlu Şah I. Abbas'ın saltanatına kadar yeniden yönetimde söz sahibi olmuşlardır. Kummî isyan sırasında yaşananların vahametini bildirmek üzere şöyle bir dörtlük kaleme almıştır.

*Gece siyahtan daha siyah
Gecenin karanlığı sevgilinin uzak olduğu gün gibi
Dünya bir zencinin yüzünden daha siyah
Sıkıntı aşığı karıncanın gözü gibi⁴³*

Melike'nin öldürülmesine çok üzülen Şah, emirlerin gücünden çekindiği için olayı sükûnetle karşılamıştır. Derhal katledilenlerin cenaze işleriyle meşgul olmuş ve çok sevdiği karısını Hz. Ali'nin şehit edilen oğlu Hz. Hüseyin'in mezarının yakınına defnettirmiştir.⁴⁴

Sonuç

Türk kadınları eski tarihlerden beri devlet yönetimi dâhil olmak üzere hayatın her alanında yer almışlardır. Dulkadirli Türkmenlerinden Hayrünisa Begüm de başarı ve azmiyle Safevî Devleti tarihinde iz bırakmıştır. Kocası Şah Muhammed Hüdabende'nin devlet idaresindeki etkisizliği Melike'yi ön plana çıkarmıştır. İç isyanlara ve Osmanlı saldırılarına karşı göstermiş olduğu başarılı idare onun mücadelecî ruhunu ortaya koymuştur.

⁴⁰ Münşî, *Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, C. I, s. 386; İsfahanî, *Holdeberrîn*, s. 591; Esterabadî, *Ez Şeyh Safî tâ Şah Safî*, s. 110.

⁴¹ Münşî, *Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, C. I, s. 386; Kummî, *Hulâsatü't-Tevârih*, C. II, s. 698; Roger Savory'de olayı kısaca bu şekilde anlatmaktadır. Bkz. Roger Savory, *Iran Asr-ı Safevî (Iran under Safavids)*, Farsç. çev. Kambiz Azizi, Neşr-i Merkez, Tahran 1386, s. 70-71.

⁴² İsfahanî, *Holdeberrîn*, s. 571-572.

⁴³ Kummî, *Hulâsatü't-Tevârih*, C. II, s. 696-698.

⁴⁴ Münşî, *Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, C. I, s. 386; İsfahanî, *Holdeberrîn*, s. 592.

Melike, uluslararası siyasî atmosferden de faydalanmasını bilmiştir. Örneğin Osmanlı Devleti'ni yalnızlaştırma adına Safevîlere esir düşen Kırım şehzadesi Adil Giray'a iyi muamelede bulunarak Kırım-Safevî ilişkilerini düzeltmeye çalışmıştır.

Onun devlet yönetiminde ön plana çıkması ülkede muhalefeti doğurmuştur. Melike'nin iktidarını eleştirenler, yönetimden uzaklaştırılmış ve itibarsızlaştırılmış Türkmen Beyleri'dir. Muhâlif Türkmen Beyleri Melike'nin emirlerini uygulamamış, yönetim ile ilgili sıkıntı ve şikâyetlerini de Şah'a iletmışlerdir. Melike ise muhâliflerin şikâyetlerini dikkate almamış sert bir şekilde onları uyarmıştır. Bu durum kendisine duyulan öfkenin daha da artmasına sebep olmuştur.

16. yüzyılın lider ülkelerinden Safevî Devleti'ni bir yılı aşkın bir süre yönetmeyi başaran Melike, Mâzenderân meselesinde ise zafiyet göstermiştir. İntikam duygusuyla hareket ederek Mazenderan Valisi Mirza Han'ı öldürtmesi muhâlif Türkmen Beyleri'ne aradıkları fırsatı vermiştir. Beyler, sarayı basıp Melike'yi öldürmek suretiyle iktidarına son vermek istemişlerdir. Gelenen bu noktada muhâliflere direnerek iktidarını bırakmayacağını söyleyen Melike, onları tehdit etmekten de geri durmamıştır. Ancak bu saatten sonra isyancılara verilen hiçbir söz ya da sarf edilen tehdit onları bu işten vazgeçirememiştir. Türkmen Beyleri'nin bu isyanı Melike'nin yanı sıra Kırım şehzadesi Adil Giray'ın ölümüyle sonuçlanmıştır.

Melike'nin ve Adil Giray'ın öldürülmesiyle ortaya çıkan yeni süreçte Kırım-Safevî ittifakı çabaları sona ermiş, Kırım-Osmanlı işbirliği güçlenmiştir. Böylece Safevî ülkesi Osmanlı-Kırım saldırılarına açık hale gelmiştir. Üstelik Melike'nin, bir buçuk yıllık iktidarı boyunca en büyük arzusu Mâzenderân'daki Mar'aşî ailesinin dinî ve siyasî otoritesinin güçlendirilmesi çabası da sonuçsuz kalmıştır.

KAYNAKLAR

- A Narrative of Italian Travels in Persia in the Fifteen and Sixteen Centuries*,
Translated and Edited: Charles Grey, Hakluyt Society press, London
(Tarihsiz)
- Abdi Bey-i Şirazî, *Tekmiletü'l-Ahbâr (Târih-i Sûfiye ez Âğâz tâ 978 Hicri/Kameri)*, hzl. Abdu'l-Hüseyin Nevaî, Neşr-i Ney, Tahran, 1369.
- Anonim, *Târih-i Safeviyan Hulasatu't-Tevârih-Târih-i Mollâ Kemal*, hzl. İbrahim Dehkan, Tahran 1334.

- CALMARD, J., “Mar’âşhis”, C. VI, *EI*, E.J., Brill, Leiden 1991, s. 510-518.
- ÇINAR, Gülay Karadağ, *Safevî-Özbek Siyasî İlişkileri ve Osmanlı’nın Tesiri (1524-1630)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, SBE, Afyonkarahisar 2011, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- DON Juan (Oruç Bey), *Don Juan of Persia A Shi’ah Catholic 1560-1604*, ed. D. Ross and E. Power George Routledge & Sons press, London, 1926.
- FELSEFÎ, Nasrullah. *Zendegâni-yi Şah Abbâs-ı Evvel*, C. I-II, İntişârât-ı İlmî, Tahran, 1375.
- Gıyaseddin b. Hamidüddinü’l-Hüseynî Handemir, *Târîh-i Habîbü’s-Siyer Fî Ahbârı Efrâd-ı Beşer*, C. IV, hzl.Celaleddin Hümaî, İntişârât-ı Hayam, Tahran, 1380
- RUMLU Hasan Bey, *Âhsenü’t-Tevârih*, C. III, hzl. Abdu’l-Hüseyn Nevaî, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran, 1384.
- WALTHER Hinz, *Şah İsmail-i Devvom-i Safevî (Schah Esmail II)*, (Farsç. çev. K. Cihandarî), İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, Tahran, 1381.
- İskender Bey Münşî, *Târîh-i Âlem Ârâ-yı Abbasî*, C. I, hzl. M. İ. Rıdvânî, İntişârât-ı Dünya-yı Kitâb, Tahran, 1377.
- Kadı Ahmed Gaffari Kazvinî. *Târîh-i Cihân Ârâ*, İntişârât-ı Hafız, Tahran (Tarihsiz).
- Kadı Ahmed bin Şerafeddin el Hüseyin el Hüseyinî Kummî, *Hulâsatü’t-Tevârih*, C. I-II, hzl. İhsan İşrakî, İntişârât-ı Danişgâh-ı Tehran, Tahran 1383.
- Muhammed Yusuf Vâle-i İsfehanî. *Holdeberrîn (Iran der devre-yi Safeviyye)*, hzl. Mîr Haşim Muhaddis, İntişârât-ı Movkufat, Tahran, 1372.
- NEWMAN, Andrew J., *Rebirth of a Persian Empire: Safavid Iran*, I.B.Tauris & Co Ltd Press, New York 2006.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Mar’âşîler”, C. XXVIII, *DİA*, İstanbul 2003.
- ROEMER, H.R., “The Safavid Period” *The Cambridge History of Iran: The Timurid and Safavid Periods*, v. VI, Cambridge University Press, England 1986.
- SAVORY, Roger, *Iran Asr-ı Safevî (Iran under Safavids)*, (Farsça. çev. Kambiz Azizi), Neşr-i Merkez, Tahran 1386.

Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar Giovanni Maria Angiolello-Venedikli Bir Tüccar ve Vincenzo D'Alessandri'nin Seyahatnâmeleri, Çeviri ve Notlar: Tufan Gündüz, Yeditepe yay., Ankara 2007.

Seyyid Hasan b. Murtaza Hüseyini Esterabadî. *Ez Şeyh Safî tâ Şah Safî (Ez Târîh-i Sultânî)*, hzl. İhsan İşrakî, İntişarat-ı İlmî, Tahran, 1366.

